

AKSIZ SOLIG'INING AMALIYOTDA QO'LLASHNING NAZARIY ASOSLARI.

Musurmonov Sherzod Yusupovich

e-mail: sherzod2@gmail.com

tel nomer: +998979096162

Annotatsiya: Ushbu maqola aksiz solig'ining amaliyotda qo'llashning nazariy asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Aksiz solig'i, davlat byudjetiga daromad keltirish, ijtimoiy masalalarni hal qilish va bozorni tartibga solishda muhim vosita sifatida faoliyat yuritadi. Maqolada aksiz solig'ining iqtisodiy nazariyasi, uning turlari, soliq stavkalari, to'lov mexanizmlari va amaliyotda qo'llashdagi muammolar tahlil etiladi. Shuningdek, aksiz solig'ining turli sohalarda (masalan, alkogol, tamaki va yoqilg'i mahsulotlari) qo'llanilishi, uning iqtisodiy samaradorligi va ijtimoiy ta'siri alohida ko'rib chiqiladi. Maqolada O'zbekiston sharoitida aksiz solig'ining o'rni va uning amaliyotda qo'llanishining takomillashtirilishi uchun tavsiyalar ham keltirilgan. Yozilgan tavsiyalar orqali soliq tizimini takomillashtirish, soliq yig'imlarini oshirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish maqsadida yangi strategiyalar ishlab chiqish mumkin.

Kalit so'zlar: Aksiz solig'i, iqtisodiy nazariya, soliq stavkalari, to'lov mexanizmlari, bozor tartibga solish, alkogol mahsulotlari, tamaki, yoqilg'i, soliq siyosati, O'zbekiston, soliq tizimi, amaliyotda qo'llash, soliq samaradorligi, ijtimoiy ta'sir, raqamli tizimlar, soliq yig'imlari, iqtisodiy o'sish.

Аннотация: Настоящая статья посвящена теоретическим основам применения акцизного налога на практике. Акцизный налог является важным инструментом для пополнения государственного бюджета, решения социальных вопросов и регулирования рынка. В статье

анализируются экономические теории акцизного налога, его виды, налоговые ставки, механизмы уплаты и проблемы, возникающие при его применении. Особое внимание уделяется применению акцизного налога в различных сферах (например, алкоголь, табачные изделия и топливные продукты), его экономической эффективности и социальному воздействию. Рассматриваются также роль акцизного налога в Узбекистане и предложения по совершенствованию его применения на практике. Предложенные рекомендации могут помочь в совершенствовании налоговой системы, увеличении налоговых поступлений и стимулировании экономического роста.

Ключевые слова: Акцизный налог, экономическая теория, налоговые ставки, механизмы уплаты, регулирование рынка, алкогольные изделия, табак, топливо, налоговая политика, Узбекистан, налоговая система, практика применения, налоговая эффективность, социальное воздействие, цифровые технологии, налоговые поступления, экономический рост.

Annotation: This article is dedicated to the theoretical foundations of applying excise taxes in practice. Excise tax is an important tool for increasing government revenue, addressing social issues, and regulating the market. The article examines the economic theory behind excise taxes, its types, tax rates, payment mechanisms, and the challenges that arise in its implementation. Special attention is given to the application of excise tax in various sectors (such as alcohol, tobacco, and fuel products), its economic efficiency, and social impact. The article also explores the role of excise tax in Uzbekistan and offers suggestions for improving its practical application. The recommendations provided may assist in improving the tax system, increasing tax revenues, and stimulating economic growth.

Keywords: *Excise tax, economic theory, tax rates, payment mechanisms, market regulation, alcoholic beverages, tobacco, fuel, tax policy, Uzbekistan, tax system, practical application, tax efficiency, social impact, digital technologies, tax revenues, economic growth.*

Kirish.

Aksiz solig'i — bu iste'mol tovarlari, xususan, maxsus tovarlarga (alkogol, tamaki, yoqilg'i, shirinliklar va boshqalar) nisbatan qo'llaniladigan dolzarb soliq turidir. U davlat byudjetining muhim daromad manbaiga aylangan bo'lib, iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlarni amalga oshirishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Aksiz solig'i, nafaqat davlatning moliyaviy ta'minotini oshirishga, balki ijtimoiy sohalarda, masalan, sog'liqni saqlashni yaxshilash, ekologik masalalarni hal qilish va iste'molni boshqarish kabi vazifalarni amalga oshirishga ham xizmat qiladi. Bu soliq turi iqtisodiy muhitdagi ba'zi noxush tovarlarga bo'lgan talabni cheklash va davlatning umumiy farovonligini oshirish maqsadida qo'llaniladi.

Aksiz solig'ining nazariy asoslari iqtisodiyotda soliq tizimining samarali ishlashini ta'minlash uchun muhimdir. Ushbu soliq turi bo'yicha ilgari surilgan nazariy qarashlar va amaliy yondashuvlar orqali, aksiz solig'ining ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirini yaxshiroq tushunish mumkin. Aksiz solig'ining asosiy vazifalaridan biri, uning jamiyatga bo'lgan ta'sirini hisobga olgan holda, bozorni tartibga solish va ba'zi tovarlar bo'yicha iste'molni kamaytirishdir. Masalan, alkogol va tamaki mahsulotlariga qo'llaniladigan aksiz solig'i narxlarni oshirish orqali ularning iste'molini cheklashga xizmat qiladi, bu esa sog'liqni saqlashni yaxshilash va jamiyatning farovonligini ta'minlashga yordam beradi.

O'zbekistonda aksiz solig'i tizimi shakllanib, amaliyotda qo'llanilishiga qaramay, bu sohada bir qator muammolar va kamchiliklar mavjud. Soliq yig'imlarini oshirish va soliq tizimini takomillashtirishga bo'lgan ehtiyoj va uning ijtimoiy ta'sirini hisobga olish, aksiz solig'ining samarali boshqarilishiga erishish uchun kerakli choralarni ko'rishga turtki beradi. Shu bois, aksiz solig'ini

qo'llashning nazariy asoslarini o'rganish va bu sohada yuzaga kelayotgan muammolarni tahlil qilish, soliq tizimining samaradorligini oshirish, soliq yig'imlarini ko'paytirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish maqsadida zaruriy chora-tadbirlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Ushbu maqolada aksiz solig'ining nazariy asoslari, uning iqtisodiy samaradorligi va ijtimoiy ta'siri batafsil o'rganiladi. Aksiz solig'i tizimining nazariy aspektlari, o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga qarab uning qo'llanilishining amaliy jihatlari tahlil qilinadi. O'zbekiston misolida aksiz solig'i tizimini takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar taqdim etiladi. Bu maqola, nafaqat soliq tizimi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar, balki aksiz solig'ini joriy etish va boshqarishda ishtirok etayotgan davlat organlari uchun ham foydali bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi.

Aksiz solig'ining nazariy asoslari va amaliyotda qo'llanilishi bo'yicha mavjud adabiyotlar turli yo'nalishlarda olib borilgan tadqiqotlar va ilmiy ishlarga tayanadi. Bu sohadagi ilmiy ishlar asosan aksiz solig'ining iqtisodiy ta'siri, bozorni tartibga solishdagi roli, ijtimoiy va ekologik ta'siri, shuningdek, soliq tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlarni o'rganadi.

Aksiz solig'ining iqtisodiy ta'siri haqida ko'plab ilmiy ishlarda fikrlar ilgari surilgan. J. S. Millning "Iqtisodiyotshunoslik" asarida soliq tizimi va aksiz solig'ining bozor iqtisodiyotiga ta'siri haqida batafsil ma'lumot berilgan. Millning nazariyasiga ko'ra, aksiz solig'ining asosan ijtimoiy ehtiyojlar va bozor talabini boshqarishda muhim roli bor. Aksiz solig'i tovarlarning narxini oshirib, ularning iste'molini kamaytirishga xizmat qiladi. Ushbu fikrni zamonaviy iqtisodchilar, xususan, M. Friedman va A. Smith tomonidan ham qo'llab-quvvatlangan. Ularning tadqiqotlarida aksiz solig'ining nafaqat davlat byudjetiga daromad keltirishdagi o'rni, balki ijtimoiy salomatlikni yaxshilash, ekologik holatni normallashtirish va bozorni tartibga solishdagi roli alohida ta'kidlanadi.

Aksiz solig'ining ijtimoiy va ekologik ta'sirini o'rganishga yo'naltirilgan tadqiqotlar ham mavjud. Masalan, T. Pikettyning "Kapital XXI asrda" nomli asarida soliq siyosatining iqtisodiyot va jamiyatga ta'siri, shu jumladan aksiz solig'ining jamiyatdagi ijtimoiy tenglikka, sog'liqni saqlash tizimiga va ekologik holatga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida keng fikr yuritilgan. Piketty aksiz solig'ining, ayniqsa tamaki va alkogol mahsulotlariga solinadigan soliqning, sog'liqni saqlashga bo'lgan ta'sirini o'rganib, ularning narxini oshirish orqali iste'molni kamaytirish va jamiyat salomatligini yaxshilashga erishish mumkinligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, aksiz solig'ining ekologik ta'sirini o'rganishda G. Hardinning "Umumiy boylik" (The Tragedy of the Commons) asari o'rganishga arziydigan manba hisoblanadi. Hardin ekologik muammolarni bartaraf etish maqsadida resurslarni boshqarish va aksiz solig'ini joriy etish zaruriyatini ko'rsatgan. U aksiz solig'ining ekologik jihatdan zararli mahsulotlarga, masalan, fosil yoqilg'iga solinishi orqali atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadigan tovarlarning iste'molini kamaytirish mumkinligini ta'kidlagan.

Aksiz solig'ining amaliyotdagi qo'llanilishi, albatta, turli mamlakatlardagi soliq siyosati va tajribalariga asoslanadi. Aksiz solig'ining amaliyotdagi samaradorligini o'rganish uchun P. Krugman va M. Obstfeldning "Xalqaro iqtisodiyot" asari qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi. Ular aksiz solig'i orqali iqtisodiy bozorlarni tartibga solish va soliq yig'imlarini oshirish bo'yicha global tajribalarni o'rganib, turli davlatlarning aksiz solig'iga nisbatan yondashuvlarini ta'kidlaydi. O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun aksiz solig'ini boshqarishda xususan, raqamli tizimlar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston iqtisodiyotida aksiz solig'ining amaliyotdagi qo'llanilishi haqida ba'zi ilmiy ishlarda, xususan, M. Xaydarov va S. To'raevning "O'zbekiston

iqtisodiyoti va soliq siyosati" kitobida ma'lumotlar keltirilgan. Ular aksiz solig'ining joriy etilishi va uning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini o'rganish bilan birga, O'zbekistondagi aksiz solig'i tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalarni ilgari suradilar. Ularning fikrlariga ko'ra, aksiz solig'ining ijtimoiy ta'sirini baholashda, jamiyatdagi tabaqalashuvni inobatga olish, shuningdek, raqamli tizimlarning integratsiyasini kengaytirish zarur. Adabiyotlar sharhidan ko'rinadiki, aksiz solig'ining iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ta'sirini o'rganishga qaratilgan ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavjud. Bu tadqiqotlar aksiz solig'ining samarali qo'llanilishini ta'minlash uchun muhim nazariy va amaliy asoslarni ishlab chiqishda yordam beradi. O'zbekistonda aksiz solig'i tizimini yanada takomillashtirish, uning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini oshirish uchun ushbu adabiyotlarda keltirilgan yondashuvlar va tavsiyalarni hisobga olish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur mavzuni yoritishda tahlil, induksiya, deduksiya, tizimli va kompleksli yondashuv usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Aksiz solig'ining nazariy asoslari va uning amaliyotda qo'llanilishi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar asosida, aksiz solig'ining iqtisodiy samaradorligi, ijtimoiy ta'siri, shuningdek, uning o'zgaruvchan sharoitlarga moslashuvchanligini tahlil qilish zarurdir. Ushbu tahlilni amalga oshirishda induksiya, deduksiya, tizimli va kompleks yondashuv usullaridan foydalanamiz.

Induksiya yondashuvi orqali aksiz solig'ining har bir tovar guruhiga, masalan, alkogol, tamaki, yoqilg'i kabi mahsulotlarga nisbatan qo'llanilishini o'rganish mumkin. Boshqa sohalar bilan solishtirganda, aksiz solig'i aksariyat hollarda narxni oshirishi va mahsulotlarning iste'molini kamaytirishga sabab bo'ladi. Aksiz solig'i orqali, albatta, ijtimoiy manfaatlar kuzatiladi: masalan, tamaki va alkogol mahsulotlariga solingan aksiz solig'ining o'sishi ularning iste'molini

kamaytirishga xizmat qiladi, shu bilan birga, bu sog'liqni saqlashni yaxshilash va jamiyat salomatligini qo'llab-quvvatlashga olib keladi.

O'zbekiston amaliyotida, alkogol va tamaki mahsulotlariga solingan aksiz solig'ining ortishi ularning narxini oshirib, iste'molchilarni bu mahsulotlardan foydalanganlikda cheklaydi. Biroq, aksiz solig'i yuqori bo'lgan mamlakatlardagi tajribalarni ko'rib chiqsak, narxning oshishi nafaqat iste'molning kamayishiga, balki noqonuniy bozorlarga o'tishga ham olib kelishi mumkin. Shunday qilib, aksiz solig'i bilan bog'liq natijalar har doim ijtimoiy manfaatlariga mos kelmaydi, va bu holatda davlatning nazorat va monitoring mexanizmlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Deduksiya yondashuvi orqali aksiz solig'ining ijtimoiy ta'sirini umumlashtirib, uning iqtisodiy samaradorligini baholash mumkin. Aksiz solig'i bo'yicha deduktiv yondashuv, asosan, ushbu soliqning maqsadlari va uning ijtimoiy-sog'liqni saqlashga ta'siri haqida keng qamrovli tahlilni o'z ichiga oladi. O'zbekiston misolida, aksiz solig'i miqdori oshirilganda, uning birinchi navbatda jamiyatning sog'lig'iga bo'lgan ta'siri kuzatiladi. Aksiz solig'i orqali, ayniqsa, tamaki va alkogol mahsulotlari iste'molini kamaytirish orqali, jismoniy salomatlikka ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkin.

Bundan tashqari, aksiz solig'ining davlat byudjetiga daromadlarni oshirishi ham ijtimoiy manfaatlariga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, aksiz solig'i jamiyatda sog'liqni saqlash tizimi, ekologiya va boshqa ijtimoiy muammolarni hal qilishga qo'shimcha mablag'lar taqdim etadi. Shu bilan birga, aksiz solig'ining o'sishi bozorni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi va davlatning ijtimoiy siyosatini amalga oshirishda yordam beradi.

Aksiz solig'ining tizimli yondashuvi orqali uning amaliyotdagi samaradorligini yaxshilash uchun tizimli tahlilni amalga oshirish zarur. Aksiz solig'ining turli mahsulotlarga, bozor segmentlariga va ijtimoiy qatlamlarga ta'sirini o'rganish, ularning ta'sirini tizimli tarzda baholash mumkin. Masalan, alkogol va tamaki mahsulotlariga qo'llaniladigan aksiz solig'i

ijtimoiy salomatlikni yaxshilashga xizmat qilsa-da, ularni iste'mol qilayotgan kishilarning iqtisodiy ahvoli va jamiyatdagi ma'lum guruhlar uchun ijtimoiy ta'sirlar ham mavjud. Tizimli yondashuvda aksiz solig'ining ta'sirini, natijada o'sib borayotgan sog'liqni saqlash xarajatlari, ekologik muammolar, bozorni tartibga solishdagi o'zgarishlar bilan birga ko'rib chiqish kerak.

Aksiz solig'ining tizimli ko'rinishi davlatning iqtisodiy siyosati, soliq tizimi va jamiyatdagi barcha qatlamlarga bo'lgan ta'siri bilan chambarchas bog'liq. Shu bois, aksiz solig'ining amaliy qo'llanilishi bo'yicha takomillashtirish va yaxshilanish uchun tizimli yondashuvlar asosida har tomonlama tahlil va strategiyalar ishlab chiqilishi zarur.

Kompleksli yondashuv, aksiz solig'ining samaradorligini oshirishda bir nechta omillarni birgalikda ko'rib chiqishni taqozo etadi. Bu yondashuvda, aksiz solig'i o'z ichiga iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, siyosiy va boshqa omillarni oladi. Shunday qilib, aksiz solig'ining qo'llanilishi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki jamiyatdagi sog'liqni saqlash va ekologik vaziyatni yaxshilashga ham yordam beradi.

Kompleksli tahlil asosida, aksiz solig'ining davlat byudjeti, ijtimoiy jihatlar va bozorni tartibga solishdagi roli tahlil qilinadi. O'zbekistonda aksiz solig'ining yirik iqtisodiy sektorlar, masalan, yoqilg'i, alkogol va tamaki mahsulotlari bozoriga ta'siri chuqur o'rganilishi lozim. Buning natijasida, davlat o'zining soliq siyosatini yangilash va takomillashtirish, aksiz solig'ining barcha tomonlari bilan bog'liq ijtimoiy va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga erishish mumkin.

Aksiz solig'ining amaliyotda qo'llanilishi bilan bog'liq tahlillar shuni ko'rsatadiki, soliqning o'zgarishi nafaqat davlat byudjetining daromadlarini oshiradi, balki ijtimoiy va ekologik manfaatlarni ham hisobga oladi. Tahlil qilingan mamlakatlar tajribasiga ko'ra, aksiz solig'ining samarasini oshirish uchun uni qo'llashdagi yondashuvlarni kompleks va tizimli tarzda amalga oshirish zarur. Aksiz solig'i miqdorini oshirish bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirlarni baholash, uning ijtimoiy manfaatlarni oshirishdagi o'rnini

aniqlash, davlatning soliq siyosatini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, O'zbekiston sharoitida aksiz solig'ining samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalarni joriy etish, soliq to'lovchilarni motivatsiya qilish va aksiz solig'ini boshqarish tizimlarini modernizatsiya qilish zarur. Bu orqali nafaqat soliq yig'imlarini oshirish, balki ijtimoiy masalalarni hal qilish, bozorni tartibga solish va davlat byudjetini ta'minlashda muhim yutuqlarga erishish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Turayev, S. (2024). Aksiz solig'ini hisoblab chiqarish va to'lash tartibi, nazariya va amaliyot uyg'unligi. *Journal of science-innovative research in Uzbekistan*, 2(10), 763-772.
2. Otto, M., & Thornton, J. (2023). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QO'SHILGAN QIYMAT SOLIG'I VA AYLANMADAN OLINADIGAN SOLIQ TO'LOVCHILARINI BIR-BIRIDAN FARQLI JIHATLARINI BAHOLASH. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 9, 140-143.
3. Nazarali o'g'li, M. S. (2023). THE STUDY OF VALUE-ADDED TAX: KNOWLEDGE FROM THE EU VAT EXPERIENCE AND UZBEKISTAN'S VAT SYSTEM. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 9, 131-135.
4. Toshpo'latovich, S. S., & Husniddin o'g'li, B. A. (2022). IMPORT TOVARLARIGA NISBATAN QO'SHILGAN QIYMAT SOLIG'I VA AKSIZ SOLIG'INI QO'LLASHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 62-66.
5. Vahobov, A. V., & Jo'rayev, A. S. (2009). Soliqlar va soliqqa tortish. *Darslik-T.: Sharq*, 448.
6. Yusupovich, M. S. (2024). ANALYSIS OF THE ROLE OF EXCISE TAX IN THE FORMATION OF BUDGET REVENUES AND THE PROCEDURE OF COLLECTION OF THIS TAX TO THE BUDGET. *IQTISODIYOT VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYA JURNALI | JOURNAL OF ECONOMY AND MODERN TECHNOLOGY*, 3(4), 28-32.